

Aut cum re datur vagy autem reddatur?

A *Liber Singularis Regularum* eltérő szövegváltozatai által okozott dilemmák

Bevezetés

Tanulmányunk témája a római jog egy ismert forrása a III. századból, a *Tituli ex corpore Ulpiani*, más néven *Liber Singularis Regularum*. Ugyan a hagyomány Ulpianus nevéhez kapcsolja jelen művet, ám számos kétség merült fel a könyv származását és valódi szerzőjét illetően. Tony Honoré úgy vélte, hogy az Ulpianusnak tulajdonított kétszáznegyvennégy könyvnek mintegy tizede mástól származik; ezek közé tartozik a *Liber Singularis Regularum* is.¹ Kr. u. 426-ban III. Valentinianus császár kiadta a *Lex citationis*,² rendelkezve arról, hogy mely jogtudósok műveire lehet hagyatkozni: az öt ún. remekjogász által kiadott jogtudósi véleményeket lehetett bírói úton figyelembe venni.³ E remekjogászok egyike Ulpianus volt, már csak ebből adódóan is nagy jelentőség tulajdonítható a mű eredetének, ezen keresztül hitelességének.

Jelen műben több fragmentum is jól illusztrálja az eltérő szövegváltozatok sokszínűségét. A félreolvasások, rossz értelmezések egymásra halmozódása sokszorosan rontották a szöveget, néha évszázadokba telt, amíg egy-egy korai kiadás rossz interpretációjától sikerült elvonatkoztatni. Tanulmányunkban arra a kérdésre keressük a választ, hogy a könyv alternatív szövegváltozatai miként befolyásolják a jogi tartalmat, illetve mely változatok tűnnek a római joggal leginkább összeegyeztethetőnek.

A kéziratról

A Vatikáni Apostoli Könyvtárban található ma is az a kódex, amely megőrizte az utókor számára a *Liber Singularis Regularum*-ot.⁴ A kódex a XVII. század végén került a Vatikánba, amikor is Krisztina svéd királynő több ezer kéziratból álló magánkönyvtárát Azzolini bíborosra hagyta. Ugyanakkor keveset tudunk a kézirat Vatikánba érkezése előtti kalandos történetéről.

¹ Tony HONORÉ (2002), *Ulpian, Pioneer of Human Rights*. Oxford, Oxford University Press.

² *Codex Theodosianus* 1, 4, 3. (Továbbiakban: CTh.)

³ Simon CORCORAN (2012), Citations, Law Governing. In *The Encyclopedia of Ancient History*. Hoboken, John Wiley and Sons.

⁴ *Codex Vaticanus Regiensis Latinus* 1128. (Továbbiakban: CVRL.)

Eredetével kapcsolatban sok kérdés merül fel, keletkezési ideje, helye vitatott, készítője ismeretlen. Két információ bizonyos: a kézirat 1544-től Tilius birtokában volt, aki az első kritikai kiadást elkészítette;⁵ 1647-es keltezéssel pedig Alexandre Petau írta bele a nevét: *Alexander Pauli filius Petavii Senator parisiensis anno 1647*.⁶

Ez az egyedülként fennmaradt kézirat valószínűsíthetően a IX-X. században keletkezett, egyedül Böcking volt, aki a kódex más részeire vonatkozó régebbi paleográfiai vizsgálatok alapján későbbre, a XI. századra tette a kódex elkészültének idejét.⁷ Véleményével azonban egyedül van, Schulz a 900-as éveket gondolta keletkezés tekintetében mérvadónak,⁸ Mostert a IX-X. századot,⁹ Dolezalek¹⁰ és Pellegrin szintúgy a IX. századot ítélte helyesnek.¹¹ Avenarius, a legfrissebb kritikai kiadás elkészítője kézirat külső formájából és különösen írásjellegéből adódóan szintúgy a IX. század első felére teszi a keletkezési időt.¹²

A kódex keletkezési helye is vitás, az egyik uralkodó nézet szerint az általunk ismert kézirat eredetileg a Loire-menti Fleury kolostorból származik. Élisabeth Pellegrin a kézirat eredetéről más nézetet vallott: véleménye szerint a kézirat a tours-i Szent Márton *scriptorium*ban készült.¹³ Avenarius szerint számos jel támasztja alá azt a feltételezést, hogy a kézirat a svájci Szent Gál kolostorából származik. Monográfiájában a szerző kiemeli a kézirat olyan alaki jellegzetességeit, mint például állatfejekkel díszített, fonott mintájú oldalszegélyt, amely más Sankt Gallen-i kódexben is megjelenik.¹⁴ A Karoling-*minusculával*, a titulusokban pedig unciális stílusban írt két-hasábos, 35 soros felépítésű kódexet vörös *saffiano* bőrbe kötötték; egyébiránt 271 db, körülbelül 353 x 246 mm nagyságú lapból áll. A betűtípus színe alapvetően középbarna; a címek, a címjegyzék számai, a kezdőbetűk

⁵ Jean Du TILLET (1549), *Tituli ex corpore Ulpiani*. Paris.

⁶ CVRL f. 1r.

⁷ Eduard BÖCKING (1831), *Domitii Ulpiani Fragmenta quae dicuntur Tituli ex corpore Ulpiani, Ex recognitione I. C. Bluntschli*. Bonn, Adolph Marcus.

⁸ Fritz SCHULZ (1926), *Die Epitome Ulpiani des Codex Vaticanus Reginae 1128*. Bonn, A. Marcus und E. Weber.

⁹ Marco MOSTERT (1989), *The Library of Fleury: A Provisional List of Manuscripts*. Hilversum.

¹⁰ Gero DOLEZALEK (1972), *Verzeichnis der Handschriften zum Römischen Recht bis 1600*. Frankfurt am Main, Max-Planck-Institut für Europäische Rechtsgeschichte.

¹¹ Élisabeth PELLEGRIN (1965), *Les manuscrits de la Reine de Suède au Vatican. Réédition du catalogue de Montfaucon et cotes actuelles*. Paris.

¹² Martin AVENARIUS (2005), *Der pseudo-ulpianische liber singularis regularum: Entstehung, Eigenart und Überlieferung einer hochklassischen Juristenschrift; Analyse, Neuedition und deutsche Übersetzung*. Wallstein Verlag. 16-17. (A kritikai kiadás szövegére hivatkozva a továbbiakban Ulp.)

¹³ PELLEGRIN 1965:149.

¹⁴ AVENARIUS 2005:24-32.

és az explicitek piros színűek. A kódexben a *Liber Singularis Regularum* az «INCIP<IVNT> TITVLI EX CORPORE VLPIANI» titulussal kezdődik.¹⁵

Nyelvi jellegzetességek

Mielőtt rátérnénk a konkrét fragmentumok elemzésére, szükséges a kézirat szövegezését kicsit bővebben kifejteni, ugyanis ezek a jellegzetességek az egész könyvön átívelnek, és a példaként hozott töredékek magyarázatánál is fontos szerephez jutnak. Kiemelendő – és a későbbiekben a tanulmányban bővebben is kifejtésre kerül –, hogy a klasszikus latintól sok eltérés tapasztalható a vatikáni kéziratban. Itt azonban fontos elhatárolni magában az ókori szövegben található vulgáris latin kifejezéseket a Karoling-íraskorokban vétett hibáktól.

A vulgáris latinra jellemző hangtan leegyszerűsödése megjelenik a kéziratban, különös tekintettel az eredeti kettőshangzók (ae, oe) egyszerű magánhangzókká alakulására. A szövegben sokszor áll 'e' az 'ae' helyett, (és fordítva), ez jól látható a vatikáni kézirat egyik töredékében, ahol *aequum* helyett *equum* áll, értelemszerűen itt egy lónak nem sok köze van a törvényes öröklés rendjéhez.¹⁶ Gyakori, hogy 'i' áll az 'e' helyett, mint például *codicillis* helyett *codicellis* a huszonötödik fejezetben;¹⁷ és viszont: mint a például *legari* helyett álló *ligari* igenév az ugyanezen fejezet tizedik fragmentumában.¹⁸ Felfedezhető a vulgáris latinban bekövetkező második és negyedik *declinatio*s *accusativus*-rövidülés is a szövegben: *gradu* áll *gradum* helyett,¹⁹ *manu* áll *manum* helyett²⁰ etc.

Mássalhangzókat illetően a 'b' és a 'v' hangok felcserélődése is előfordul a kiejtésbeli hasonlóság miatt, mint például a *tutelabae* (= *tutelave*) kifejezés,²¹ hasonlóképp az 'x' és az 's' hangoké is, ilyen a *dos* helyett álló *dox* szóalak.²² Szintén van példa 'd' és 't' mássalhangzók felcserélésére is, ezt jól szemlélteti az *apud* helyett álló *aput* szóalak is.²³ Emellett megjelennek a 'h' betűvel összefüggő hibák, amelyet Avenarius azzal magyaráz, hogy már a köztársaságkori kiejtésből is kezdett kikopni a 'h' betű,²⁴ így a szövegben sok esetben hiányzik a 'h'; ilyen a *contrahendas* alak helyett álló 'contraendas'.²⁵ Előfordul az is, hogy feleslegesen szerepel a 'h' hang: erre

¹⁵ CVRL f. 190v

¹⁶ ULP. 26, 2.

¹⁷ ULP. 25, 11.

¹⁸ ULP. 25, 10.

¹⁹ ULP. 26, 6.

²⁰ ULP. 26, 7.

²¹ ULP. 11, 14.

²² ULP. 16, 4.

²³ ULP. 26, 3.

²⁴ AVENARIUS 2005:24.

²⁵ ULP. 11, 22.

jó példa az *instituhere*,²⁶ *adhire*,²⁷ *restituhere*,²⁸ *his* (=is)²⁹ alakok megjelenése. Ki kell emelni, hogy a mássalhangzóknál gyakori az a 'c' és a 't' felcserélődése, mint például a *commertium* helyett álló *commercium*,³⁰ de az is előfordul, hogy Titius helyett *citius* áll,³¹ ugyanakkor véleményünk szerint ez utóbbi esetben nem is vulgáris latin szóalakról, hanem inkább karoling másolói hibáról van szó, tekintve, hogy a *citius* értelmes, ekként a Titius névvel összetéveszhető szó.

Továbbélés

A *Liber Singularis Regularum* első nyomtatott kiadásai a XVI. században láttak napvilágot Franciaországban, az *editio princeps* Jean Du Tillet³² nevéhez köthető, tőle függetlenül néhány évvel később Jacques Cujas³³ is nyomtatásban adta közre a szöveget, később a *Codex Theodosianus*val egy kötetben.³⁴ 20 évre rá Jean Crespin³⁵ foglalkozott a szöveggel Lyonban. A XVIII. században Anton Schulting adta ki ismét nyomtatott formában,³⁶ majd többek között Johannes Cannegieter,³⁷ Gustav Hugo³⁸, Antoine-Grégoire Daubanton³⁹ és Eduard Böcking⁴⁰ is foglalkozott a szöveggel. Paul Krüger⁴¹ után Huschke hozta létre az egyik legfontosabb kritikai kiadást.⁴² A XX. században Schulz⁴³ 1936-os, illetve Girard és Senn⁴⁴ 1967-es munkája kiemelendő, a XXI. század küszöbén pedig Martin Avenarius szentelt

²⁶ ULP. 22, 19.

²⁷ ULP. 22, 27.

²⁸ ULP. 25, 16.

²⁹ ULP. 25, 14.

³⁰ ULP. 20, 13.

³¹ ULP. 22, 27.

³² DU TILLET 1549.

³³ Jacques CUJAS (1554), *Tituli XXVIII ex corpore Ulpiani*. Toulouse.

³⁴ Jacques CUJAS (1566), *Codicis Theodosiani lib. XVI quam emendatissimi, adiectis quas certis locis fecerat Aniani interpretationibus*. Lyon. 668-689.

³⁵ Jean CRESPIN (1574) *Imp. Cæs. Iustiniani Institutionum libri IIII*. Lyon. 535-598.

³⁶ Anton SCHULTING (1737), *Jurisprudentia vetus ante-Justiniana*, Leipzig. 559-680.

³⁷ Johannes CANNEGIETER (1768), *Domitii Ulpiani fragmenta libri singularis regularum et incerti auctoris Collatio legum Mosaicarum et Romanarum*. Utrecht. 1-142.

³⁸ Gustav HUGO (1788), *Domitii Ulpiani fragmenta libri regularum singularis: uti videtur, vulgo XXIX tituli ex corpore Ulpiani*. Göttingen.

³⁹ Antoine-Grégoire DAUBANTON (1811), *Le trésor de l'ancienne jurisprudence romaine*, I. Metz. 270-403.

⁴⁰ Eduard BÖCKING et al. (1841), *Corpus iuris Romani anteiustiniani*. Vol. 1., Bonn. 141-156.

⁴¹ Paul KRUEGER, Theodor MOMMSEN, Wilhelm STUEDEMUND (1878), *Collectio librorum iuris anteiustiniani in usum scholarum*. Vol. 2. Berlin. 1-38.

⁴² Philipp Eduard HUSCHKE (1886), *Jurisprudentiae anteiustinianae quae supersunt*. Vol. 1. Leipzig, Teubner. 568-616.

⁴³ SCHULZ 1926.

⁴⁴ Paul Frédéric GIRARD – Félix SENN (1967), *Textes de droit romain*. Paris. 414-449.

egy egész monográfiát ennek a szövegnek, így a műnek ezt a legfrissebb kritikai kiadását használtuk fel a kutatás során.⁴⁵

Ugyan mára már egyedül a vatikáni kézirat az, amely a Vatikáni Apostoli Könyvtár hű őrzésének köszönhetően napjainkban is elérhető módon tartalmazza az *Liber Singularis Regularumot*, mégis ilyen nagy számú kritikai kiadás – amelyek közül több, mára már elveszett, de középkorban még valószínűsíthetően létező kéziratok alapján dolgozott – következményeképp az eredeti szövegnek sok változata létezik. Mint korábban említésre került, célunk forráselemzéssel meghatározni, hogy a könyv alternatív szövegváltozatai miként befolyásolják a jogi tartalmat, illetve mely változatok tűnnek a római joggal leginkább összeegyeztethetőnek. Mindehhez a könyv fragmentumai közül választottunk ki néhányat, amelyek jól szemléltetik az eltérő szövegváltozatok elemzésén át a jogi szöveg értelmezésének problémáit.

Fragmentum 28, 13

*Bonorum possessio aut cum re datur, aut sine re: cum re, <cum> is, qui accipit, cum effectu bona retineat; sine re, cum alius iure civili evincere hereditatem possit; veluti si suus heres intestate <sit>, bonorum possessio sine re <est>, quoniam suus heres evincere hereditatem iure legitimo possit.*⁴⁶

Bonorum possessiót vagy *cum re* adják, vagy *sine re: cum re* az, <amivel> az, aki kapja, sikeresen megtartja a vagyont; *sine re*, amivel szemben más a civiljog alapján el tudja perelni a hagyatékot; például ha a végrendelet nélkül elhunytak saját örököse <van>, ez *bonorum possessio sine re* <lesz>, mivel a saját örökös el tudja perelni a hagyatékot törvényes joga alapján.

A *bonorum possessiók* kapcsán a 28-as cím 13-as fragmentuma jó példája a szövegváltozatok sokszínűségének. A kéziratban szereplő helytelen *Bonorum possessio autem reddatur* például egy másolói hiba eredménye lehet, ugyanis a visszaadás, a *reddatur* mozzanata meglátásunk szerint nem értelmezhető ebben az összefüggésben.

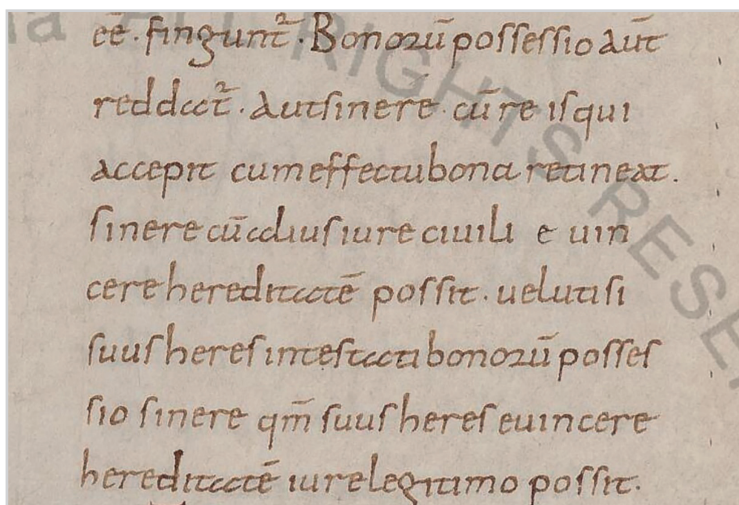
A *bonorum possessio*⁴⁷ az örökségi javaknak birtoka, amelyet a *praetor* kérelemre, ésszerű *causa* esetén azoknak a személyeknek adott, akik a *ius civile* szerint a hagyatéki javakat nem szerezhették volna meg.⁴⁸ Az *agnatio*

⁴⁵ AVENARIUS 2005.

⁴⁶ ULP. 28, 13.

⁴⁷ *Digesta Iustiniani* 37, 1 (Továbbiakban: D.)

⁴⁸ JAKAB ÉVA (2016), Inheritance. In Paul DU PLESSIS, Clifford ANDO – Kaius TUORI (ed.) (2016), *Oxford Handbook of Roman Law and Society*. Oxford Oxford, University Press. 498-509.

1. kép. Vatikáni kézirat, 28, 13.

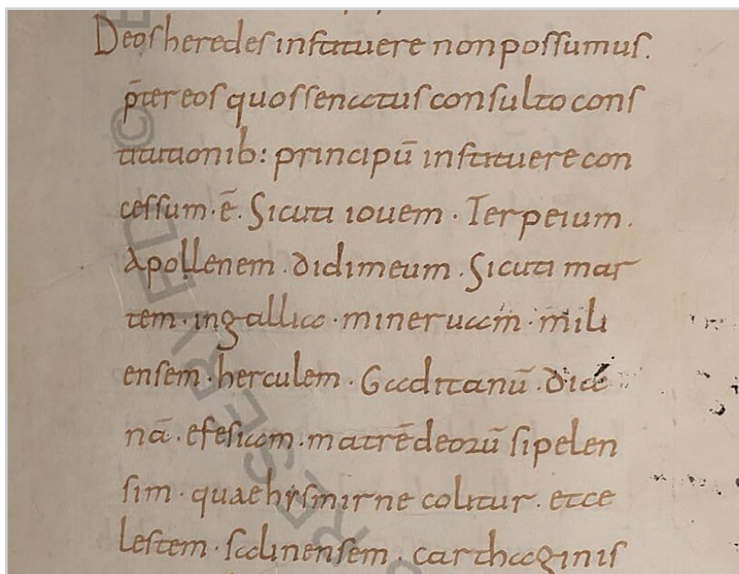
alapú civiljogi öröklés az idők múlása során változásokon ment keresztül, és a *praetorok* a vérrokonság mellett olyan személyeket is akartak az öröklés megszerzésének jogában részesíteni, akik a *ius civile* szerint nem számítottak örökösöknek. A *praetor* azoknak, akik az hagyatéokra számot tartottak és bizonyos idő belül nála jelentkeztek, *edictum* útján ideiglenes birtokjogot, úgynevezett *bonorum possessiót* adhatott, amely, ha bizonyos időn belül erősebb igénnyel fellépő örökös nem jelentkezett, elbirtoklással valódi tulajdonjoggá vált.⁴⁹

A *bonorum possessiót sine re* lehetett adni, ez hatálytalan volt civiljogi örökössel szemben, vagy pedig *cum re*, ami mindenkivel szemben hatályos volt. A mondat helytálló értelmét egyedül az *aut cum re datur* olvasat biztosítja, amely az *aut-aut*, vagy-vagy szerkezet használatával jól ellenpontozza a kétféle *bonorum possessiót*, azaz a *bonorum possessio cum re* és a *bonorum possessio sine re* közti különbséget.

Fragmentum 22, 6

Deos heredes instituere non possumus praeter eos, quos senatus consulto constitutionibusve principum instituere concessum est, sicuti Iovem Tarpeium, Apollinem Didymaeum Mileti, Martem in Gallia, Minervam Iliensem, Herculem

⁴⁹ George M. BUSH (1927), *The Primitive Character and Origin of the Bonorum Possessio*. *Michigan Law Review* 25, 5. 508–522.

2. kép. Vatikáni kézirat, 22, 6.

*Gaditanum, Dianam Efesiam, Matrem deorum Sipylensem, quae Smyrnae colitur, et Caelestem Salinensem Carthaginis.*⁵⁰

Isteneket örökösnek nevezni nem tudunk, kivéve azokat, akiket *senatus consultum* vagy császári rendeletek (örökösnek) nevezni engednek, például tarpeii Juppitert, Milétoszban didymai Apollót, Galliában Marsot, trójai Minervát, gadesi Herculest, epheszoszi Dianát, szipüleszi istenanyát, akit Szmirnában imádnak és Karthágó *Caelestis Salinensis*ét.

A 22,6-os töredéknél a vallástörténészek, római jogászok értelmezései meglehetősen különböznek. Ez a töredék felsorol jó pár, a kor kultikus világában fontos szerepet betöltő istenséget, akiket római jog szerint érvényesen lehetett végrendeletben örökössé nevezni. A szöveg egyes részei könnyedén értelmezhetőek, és a bennük szereplő istenalakok egyszerűen azonosíthatóak, ha például Juppitert, Apollót, Dianát tekintjük. Azonban található a szövegben jó néhány kevésbé ismert provinciai istenség is, köztük a galliai Marsként azonosított Mullo kelta hadisten.⁵¹ Hasonlóképp, Melkart kánaánita istenség volt, akit a rómaiak Herculesnek feleltettek meg,⁵² és akinek

⁵⁰ ULP. 22,6.

⁵¹ *Corpus Inscriptionum Latinarum* 13, 3096: *Aug(usto) / Marti Mullon(i) / Tauricus Tauri f(i)lius) / v(otum) s(olvit) l(i)bens) m(erito)*

⁵² DIODORUS SICULUS 20, 14, 1.

kultusza a föníciai gyarmatvárosok sorozatos alapításával elterjedt a Földközi-tenger nyugati térségében is:⁵³ Melkart-templom állt többek közt a hispaniai Gades városában is.⁵⁴

A szipüleszi istenanyáról elsőként Pauszaniasz tesz említést;⁵⁵ a rómaiak Magna Mater néven tisztelték az istennőt, akit Livius Idoi Anya (*Mater Idaea*) néven Kübelével azonosított.⁵⁶ Ennek kapcsán szintén fontos szerep jut a szövegváltozatoknak, ha ugyanis megnézzük az eltérő kéziratokat és kritikai kiadásokat, látható, hogy a *Sipylensem* szó több helyen is fejtörést okozott: egyes kiadásokban a *Sipylensem*, *sypelensim*, *sypelenen* helyett nemes egyszerűséggel a *Cybelem*, *Cybelen* név áll.⁵⁷ Érdekes módon Wissowa egészen másként oldotta fel a mondatrészt, nála a *Matrem deorum Sipylensem*, *quae Smyrnae colitur* helyett *Matrem deorum Sipylenen Nemesim*, *quae hymirne colitur* áll.⁵⁸ Ekképp Wissowa nem Kübelével azonosítja a szipülesz-hegyi istenanyát, hanem *Nemesisszel*, akinek a kultusza jelentős volt Szmirnában.⁵⁹

A következő istenség esetében, amelyet az Avenarius-féle kritikai kiadás *Caelestis Salinensis Carthaginisként* említ, szintén nem tapasztalunk tudományos konszenzust. Legtöbben Tanit istennővel azonosítják az itt szereplő istenalakot, ugyanis Karthágóban a föníciai gyökerű istennő kultusza igen jelentős volt; a város közelében tárták fel tőfétjét, ahol az égőáldozatokat számára bemutatták.⁶⁰ A *salinensem* szót többen is a Karthágó városához közeli sótelepekkel (*πεδίων ἁλῶν*) kapcsolják össze,⁶¹ azonban egyes kritikai kiadásokban Szeléné neve is megtalálható a *salinensem* helyett,⁶² Huschke szerint a *salinensem* szó vélhetően egy másolói hiba, a szó végére tudatlanságból kerülhetett oda az *-ensim* végződés, így elferdítve az eredeti *Salinen*, azaz Szeléné nevet, ugyanis Tanitot, mint holdistennőt a rómaiak Szelénének feleltették meg.⁶³ Ugyanakkor van egy harmadik változat is, több kiadásban,⁶⁴ köztük a kéziratban is a *salinensem* szó helyett a *sidonen-*

⁵³ STRABO, *Geographica* 17, 3, 15. (Továbbiakban: STRAB.)

⁵⁴ STRAB. 3, 5, 3.

⁵⁵ PAUSANIAS, *Graeciae descriptio* 3, 22, 4.

⁵⁶ LIVIUS, *Ab Urbe condita* 29, 10.

⁵⁷ Lásd: DU TILLET 1549, CRESPIN 1574.

⁵⁸ Georg WISSOWA (1912), *Religion und Kultus der Römer*. München, C. H. Beck.

⁵⁹ Murat KILIÇ (2014), The Cults of Nemeseis and Tyche at Smyrna. *Belleten* 78, 283. 833-854.

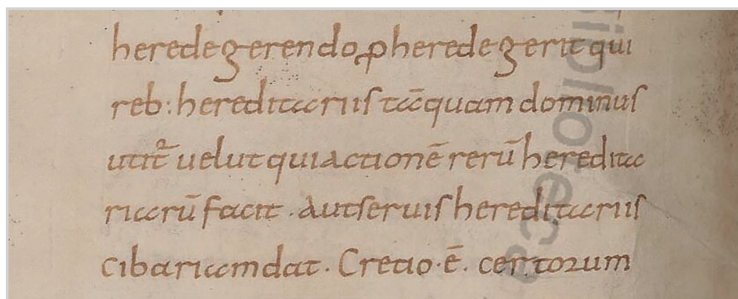
⁶⁰ Paolo XELLA – Josephine QUINN – Valentina MELCHIORRI – Peter VAN DOMMELEN (2013), Cemetery or sacrifice? Infant burials at the Carthage Tophet. *Antiquity*, 338, 87. 1199–1207.

⁶¹ PROCOPIUS, *De Bello Vandalico* 1, 18, 12.

⁶² BÖCKING 1841.

⁶³ Eduard HUSCHKE (1857), J. VAHLEN: Ulpiani e libro regularum singulari excerpta. In Alfred FLECKEINSEN (hrsg.) (1857), *Neue Jahrbücher für Philologie und Paedagogik*. 75. Band. Leipzig, B. G. Teubner. 365-377.

⁶⁴ KRÜGER 1878, HUGO 1788.

3. kép. Vatikáni kézirat, 22, 26.

sem szó található, joggal feltételezhető, hogy a karthágói istennő föníciai gyökereire utal.

Fragmentum 22, 26

*Pro herede gerit, qui rebus hereditariis tamquam dominus utitur; velut qui auctionem rerum hereditariarum facit aut servis hereditariis cibaria dat.*⁶⁵

Örökösként jár el az, aki a hagyatéki dolgokkal mintegy tulajdonosként bánik, például aki a hagyatéki dolgokat aukcióra bocsátja, vagy az örökölt rabszolgáknak ételmezt ad.

Ha megnézzük a 22. fejezet 26. fragmentumát, azt láthatjuk, hogy a kritikai kiadás szövege a vatikáni kézirattól abban különbözik, hogy a *cibaria dat* helyett a *cibaria mandat* kifejezés áll. Volt jelentősége a római jogban az ún. *pro herede gestio*nak,⁶⁶ amely alapján az örökös nem *cretio*val,⁶⁷ formális elfogadó nyilatkozattal lépett a hagyatéki birtokába, hanem magatartásával jelezte, hogy elfogadja azt. Ilyen elfogadásra utaló cselekvés lehetett a hagyatéki egyes tárgyainak eladása, vagy a hagyatéki tulajdon gondozása, mint például a szövegben említett “*servis cibaria dat*”, azaz a rabszolgák ételmezése.

Míg a hagyatéki rabszolgák megetetése teljesen érthető örökösi magatartás, addig a rabszolgákra az ételmezt rábízása, bizományba adása, megbízásba adása, tehát a *mando* ige jelentései⁶⁸ kevésbé illenek erre cselekményre, bizonyosan a *dat* lesz a helyes megfejtés.

⁶⁵ ULP. 22, 26.

⁶⁶ ULP. D. 11, 7, 14, 8.

⁶⁷ GAIUS, *Institutiones* 2, 164. (Továbbiakban: GAI.)

⁶⁸ FINÁLY Henrik (1884), *A latin nyelv szótára*. Budapest, Franklin Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda.

Ugyan a legtöbb szerző a vatikáni kézirat tanulmányozásakor *cibaria* mandatként azonosította azt, véleményünk szerint azonban helyes lehet a kézirat szövegét *cibariam* datként kiolvasni. A *cibarius* melléknévből -, amely ételhez tartozó, evésre valót jelent - származik a mindössze többes számban használatos, ételt, élelmet jelentő *cibaria*, *cibariorum* semlegesnemű főnév.⁶⁹ Könnyen lehet, hogy a szöveg másolásakor valaki tévedésből kijavíthatta az eredeti “*cibaria*” alakot, azt gondolván, hogy első *declinatio*s ragozású *cibaria*, *ae f.* az eredeti alak, és ezt tárgyasetbe téve, hiszen élelmet ad, korrigálhatta hibásan *cibariamra* az alakot.

Fragmentumok 22, 28; 22, 33-34

*Cernere est verba cretionis dicere ad hunc modum: QUOD ME MEVIUS HEREDEM INSTITUIT, EAM HEREDITATEM ADEO CERNOQUE.*⁷⁰

*Heredes aut instituti dicuntur aut substituti: <instituti,> qui primo gradu scripti sunt; substituti, qui secundo gradu vel sequentibus heredes scripti sunt, velut: TITIUS HERES ESTO CERNITOQUE IN DIEBUS PROXIMIS CENTUM, QUIBUS SCIES POTERISQUE. <QUODNI> ITA CREVERIS, EXHERES ESTO. TUNC MEVIUS HERES ESTO CERNITOQUE IN DIEBUS et reliqua.*⁷¹

*Si sub imperfecta cretione heres institutus sit, id est non adiectis his verbis: SI NON CREVERIS, EXHERES ESTO, sed si ita: SI NON CREVERIS, TUNC MEVIUS HERES ESTO (...)*⁷²

Az átvétel a cretio szavainak kimondása e módon: MIVEL ENGEM MEVIUS ÖRÖKÖSSÉ NEVEZETT, E HAGYATÉKOT ELFOGADOM ÉS ÁTVE-SZEM.

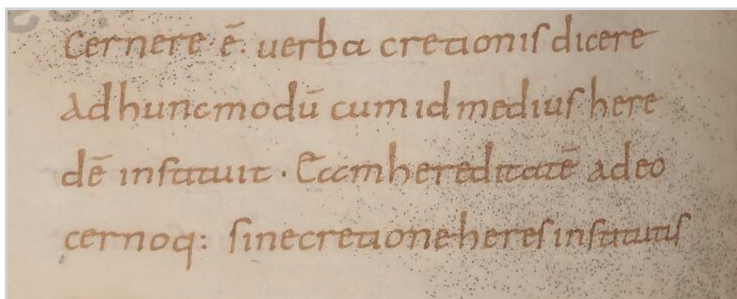
Az örökösöket kinevezetteknek vagy helyetteseknek nevezik: <kinevezettek> azok, akiket első fokon neveztek ki; helyettesek, akiket második fokon vagy azt követően neveztek örökösöknek, például: TITIUS LÉGY AZ ÖRÖKÖ-SÖM ÉS VEDD ÁT AZ ELKÖVETKEZENDŐ SZÁZ NAPON BELÜL, AMINT TUDOMÁST SZERZEL RÓLA ÉS KÉPES LESZEL RÁ. <MERT HA> NEM VESZED ÁT ÍGY, LÉGY KITAGADVA. AKKOR MEVIUS LÉGY AZ ÖRÖKÖSÖM ÉS VEDD ÁT IDŐBEN stb.

⁶⁹ FINÁLY 1884.

⁷⁰ ULP. 22, 28.

⁷¹ ULP. 22, 33.

⁷² ULP. 22, 34.

4. kép. Vatikáni kézirat, 22, 28.

Ha tökéletlen cretióval neveztek örököst, azaz nem fűzték hozzá e szavakat: HA NEM VESZED ÁT, LÉGY KITAGADVA, hanem ekként: HA NEM VESZED ÁT, AKKOR MEVIUS LÉGY AZ ÖRÖKÖSÖM (...)

Hasonlóan hibás átírást alkalmaz a vatikáni kézirat a könyv fent látható, 22. fejezetének 28. töredékénél, emellett pontosan ugyanez figyelhető meg a 33., és 34. töredéknél is: mindhárom helyen a Maevius férfinév helyett a *medius* (=középső) melléknév áll, ami mindhárom kontextusban értelmezhetetlen.

A 28. töredék a *cretióról*,⁷³ tehát a hagyaték átvételére vonatkozó jognyilatkozatról szól, a *medius* szó nem értelmezhető ebben a kontextusban, egészen biztos, hogy a Maevius nevet tartalmazó szövegváltozat lesz a helyes.

A 33. töredékben szintén a Maevius férfinév helyett áll a *medius* szó ezúttal a helyettes örökösnevezés⁷⁴ kontextusában. Az eredeti, *ulpianus* szöveghelyek leginkább a Titius,⁷⁵ Seius⁷⁶ neveket használják példálózó és magyarázó mondatokban, mintegy általános alanyként, illetve rabszolgák esetében a Stichus név is gyakori.⁷⁷ Ehelyett a Maevius név használata már önmagában különös, a *medius* jelzővel való helyettesítés pedig minden értelmezési kísérletnek ellenáll.

A 34. töredékben a harmadik Maevius-os példamondatnál szintén a *cretio* kerül előtérbe, ami a korábban említettek alapján egy formális nyilatkozat a korai római jogban, amely meghatározott szavakat használ a hagyaték elfogadásának szándékára, jelen esetben ennek szabálytalan megtétele kapcsán kerül elő a férfinév.

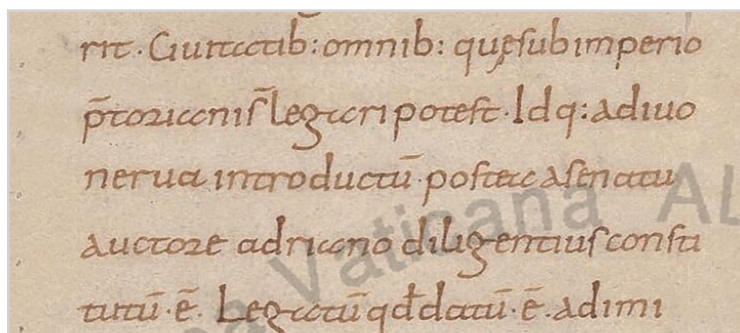
⁷³ GAI. 2, 164.

⁷⁴ Lásd bővebben: D. 28, 6.

⁷⁵ ULP. 21, 1.

⁷⁶ ULP. 24, 12; ULP. 24, 17.

⁷⁷ ULP. 2, 7; ULP. 24, 12.

5. kép. Vatikáni kézirat, 24, 28.

Úgy véljük, hogy a Maevius név már a vulgáris latinban átalakulhatott, és miképp a 2.3. pontban már kifejtésre került, az 'ae' kettőshangzóból 'e' egyszerű magánhangzó lett. Így az archetípusban is már a Mevius név szerepelhetett, – a kritikai kiadásokban is ekként található meg – a *medius* szó pedig a kézirat másolásakor, véleményünk szerint annak diktálásakor félrehallásként keletkezhetett.

Fragmentum 24, 28

*Civitatibus omnibus, quae sub imperio populi Romani sunt, legari potest; idque a divo Nerva introductum, postea a senatu auctore Hadriano diligentius constitutum est.*⁷⁸

Minden városnak, amely a római nép hatalma alatt áll, lehet hagyományt rendelni; és ezt az isteni Nerva vezette be, később Hadrianus kezdeményezésére a *senatus* szabályozta pontosabban.

A 24. fejezet 28. töredéke alapján minden városnak, amely a római nép hatalma alatt áll, lehet hagyományt rendelni, azonban érdekes módon Cujasnál, Krügernél, Tiliusnál és a vatikáni kéziratban is *praetoriani* szerepel a *populi romani* helyett. Ennél a szövegrészletnél nem olyan markánsak a különbségek, ugyan kissé indokolatlan a *praetoriani* szóhasználat, de végül is a kontextusba az is illik – még ha nem is annyira természetes módon, mint a *populi romani*. Emellett még egy különlegessége a kéziratnak, hogy megjelenik benne a 2.3. pontban tárgyalt h-hiba, azonosítható módon *Hadriano* neve helyett a 'h' hang elhagyásával *Adriano* szerepel a töredékben.

⁷⁸ ULP. 24, 28.

Fragmentum 25, 14-16

Is, qui rogatus est alii restituere hereditatem, lege quidem Falcidia <locum> non habente, quoniam non plus puta quam dodrantem restituere rogatus est, ex Trebelliano senatus consulto restituit, ut ei et in eum dentur actiones, cui restituta est hereditas. Lege autem Falcidia interveniente, quoniam plus dodrantem vel etiam totam hereditatem restituere rogatus sit, ex Pegasiano senatus consulto restituit, ut deducta parte quarta ipsi, qui scriptus est heres, in ipsum actiones conserventur; is autem, qui recipit hereditatem, legatarii loco habeatur.⁷⁹

Ex Pegasiano senatus consulto restituta hereditate commoda et incommoda hereditatis communicantur inter heredem et eum, cui reliquae partes restitutae sunt, interpositis stipulationibus ad exemplum partis et pro parte stipulationum. 'Partis autem et pro parte stipulationes' proprie dicuntur, quae de lucro et damno communicando solent interponi inter heredem et legatarium partiarium, id est, cum quo partitus est heres.⁸⁰

Si heres damnosam hereditatem dicat, cogitur a praetore adire et restituere totam, ita ut ei et in eum, qui recipit hereditatem, actiones dentur, proinde atque si ex Trebelliano senatus consulto restituta fuisset. Idque ut ita fiat, Pegasiano senatus consulto cautum.⁸¹

Az, akit arra kértek, hogy adja oda a hagyatékot másnak – amikor ugyanis nincs <helye> a *lex Falcidiának*, mert például nem több, mint háromnegyed átadására kérték fel – az a *senatus consultum Trebellianum* alapján adta oda; és ezért adjanak annak is *actiókat*, akinek odaadta a hagyatékot, és adjanak ellene is. Amikor azonban a *lex Falcidia* esete fennáll, mert több, mint háromnegyedet vagy akár az egész hagyatékot kérik, hogy adja oda (a nevezett örökös), akkor, ha a *senatus consultum Pegasianum* alapján odaadta, azaz miután levonta a maga negyed részét, fennmaradnak a nevezett örökös *actiói* és ellene (az *actiók*), az pedig, aki megszerezte a hagyatékot, a hagyományos helyét foglalja el.

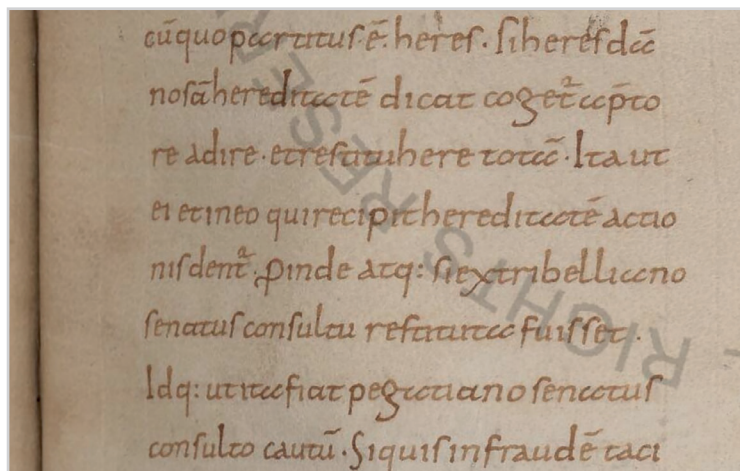
Miután a *senatus consultum Pegasianum* alapján odaadta a hagyatékot, a hagyaték előnyeit és hátrányait megosztják az örökös és aközött, akinek a fennmaradó részt odaadták, *stipulatio*k kötésével, például a *partis et pro parte stipulatio*val. *Partis et pro parte stipulatio*nak pedig jellemzően azt nevezik, amely az örökös és a részhagyományos között szokott létrejönni a (hagyaték) hasznai és terhei megosztásáról, azaz, amivel felosztja az örökös (a vagyont).

Ha az örökös szerint túlterhelt a hagyaték, a *praetor* rákényszeríti, hogy elfogadja és odaadja (a hagyaték) egészét, hogy így annak, aki megkapja a hagyatékot, adjanak *actiókat* és adjanak ellene is, úgy, mintha a *senatus consultum*

⁷⁹ ULP. 25, 14.

⁸⁰ ULP. 25, 15.

⁸¹ ULP. 25, 16.

6. kép. Vatikáni kézirat, 25, 16.

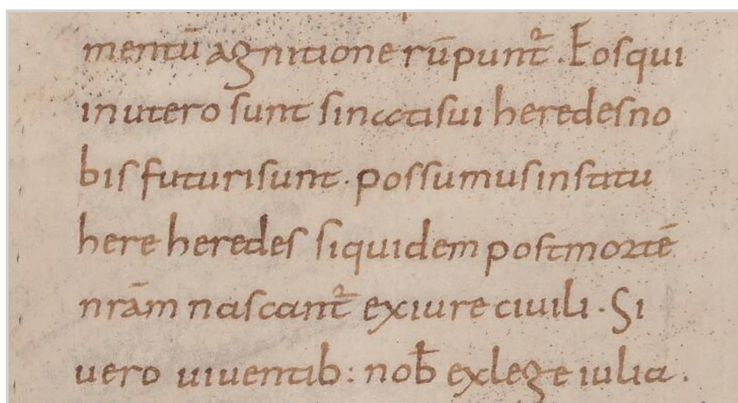
Trebellianum alapján adták volna át (a hagyatékot). Hogy ekként történjen, arról a *senatus consultum Pegasianum* gondoskodik.

Szintén említésre méltó, és a 2.3. pontban elmondottakhoz illeszthető a kéziratban a római jogforrások neveinek klasszikus latintól eltérő alakjai. A huszonötödik fejezet 14., 15. és 16. fragmentuma mindháromszor elferdíti a *senatus consultum Pegasianum*⁸² nevét; *Pegasianó*ból *Pecatiano* lesz mindegyik esetben. Itt érdemes kiemelni, hogy a 'g' 'c' hangok felcserélése nem olyan gyakori, mint a korábban tárgyalt hangtani esetek, illetve az 's' 't' hangokat szintén felcseréli a szöveg.

Ugyanebben a töredékben a kézirat a *Trebellius senator* névéhez fűződő *senatus consultumra*⁸³ utaló szövegrészletben elferdíti ennek a politikus nevét is, ugyanakkor ez az aprócska eltérés mindössze csak vulgáris kiejtésbeli változásra utalhat.

⁸² *Institutiones Iustinianani* 2, 23, 5-7. (Továbbiakban: *Inst.*); *GAI.* 1, 31; *GAI.* 2, 254-259; *GAI.* 2, 286a; *PAULI Sententiae.* 4, 3, 1-4 (Továbbiakban: *PAUL.*)

⁸³ *D.* 5, 6; *ULP. D.* 36, 1, 1; *Inst.* 2, 23; *GAI.* 2, 253-259; *PAUL.* 4, 2, 1

7. kép. Vatikáni kézirat, 22, 19.

Fragmentum 22, 19

*Eos, qui in utero sunt, si nati sui heredes nobis futuri sunt, possumus instituire heredes: si quidem post mortem nostram nascantur, ex iure civili; si vero uiuentibus nobis, ex lege Iunia.*⁸⁴

Örökösöknek tudjuk nevezni azokat, akik (még) a méhben vannak, (de) ha megszülettek volna, a saját örököseink lennének: ha ugyanis halálunk után születnének meg, civiljog alapján (azok); ha azonban életünk során, a *lex Iunia* szerint.

Emellett felfigyeltünk arra is, hogy a kézirat *Lex Iunia* nevét is hibásan írja, a kézirat 22. fejezetének 19. töredékében látható a *lex Iulia* kifejezés. Ez sajnos nem megfelelő, lévén a *lex Iunia Vellaea* törvény rendelkezéseire utal itt a szöveg.⁸⁵

Fragmentumok 24, 26-27

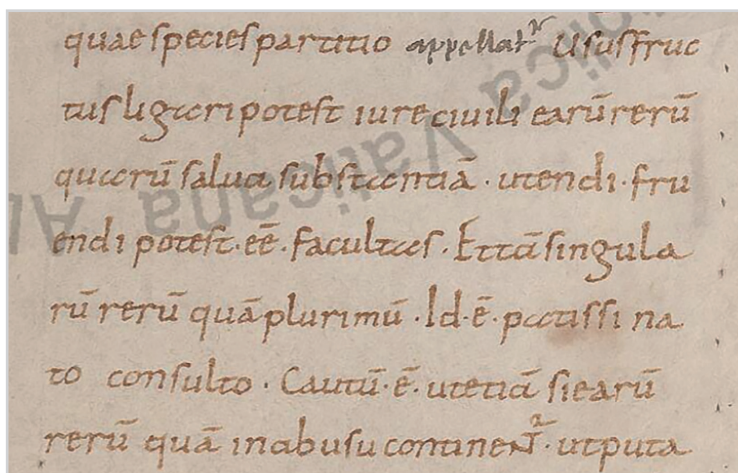
*Ususfructus legari potest iure civili earum rerum, quarum salva substantia utendi fruendi potest esse facultas; et tam singularum rerum, quam plurium, id est partis.*⁸⁶

Senatus consulto cautum est, ut etiamsi earum rerum, quae in abusu continentur, ut puta vini, olei, tritici, ususfructus legatus sit, legatario res tradantur,

⁸⁴ ULP. 22, 29.

⁸⁵ *Lex Iunia Vellaea*ról bővebben: ULP. D. 26,2, 10, 2; SCAEV. D. 28, 2, 29, 11; GAI. 2, 134.

⁸⁶ ULP. 24, 26.

8. kép. Vatikáni kézirat, 24, 26-27.

*cautionibus interpositis de restituendis eis, cum ususfructus ad legatarium pertinere desierit.*⁸⁷

Civiljog alapján lehet hagyományozni azon dolgok hasznélvezetét, amelyek alkalmasak arra, hogy állagsérelem nélkül használni és gyümölcsöztetni lehessen őket; és csakúgy az egyes dolgokat, mint a többeseket, azaz részeiket.

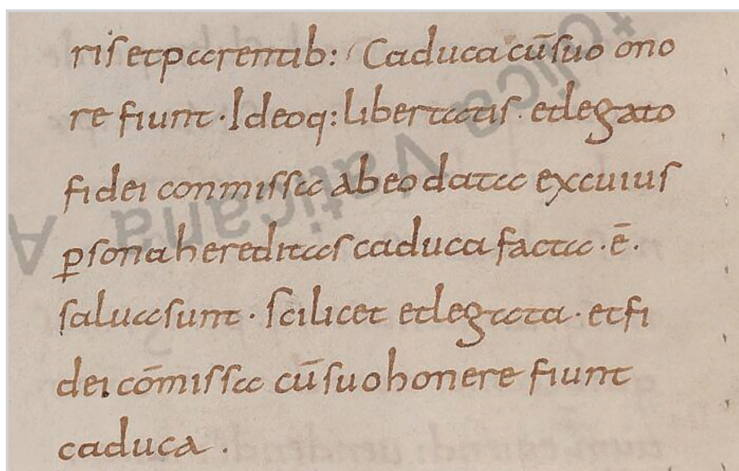
Senatus consultum gondoskodik arról, hogy még ha olyan dolgok hasznélvezetét hagyományozták is, amelyek magukban foglalják a felhasználást, mint például a bor, olaj, búza (hasznélvezetét), a hagyományosnak át kell adni a dolgot, miután biztosítékot adott (az örökösnek) arra, hogy visszajuttatja azokat, amint a hasznélvezet megszűnik a hagyományoshoz tartozni.

A 24, 26-27. töredék ortográfiai különlegesség olyan szempontból, hogy a vatikáni kézirat szövege teljesen értelmetlen: a másoló nem észlelvén a 26. töredék végét és a 27. elejét, az „*id est partis*” és „*senatus consulto*” mondatrészeket egybefűzte: végeredményként a zavaros „*id est patissi nato consulto*” szerepel.

Véleményünk szerint a másolói hiba abból fakadhatott, hogy a szöveget diktálták, Avenarius azonban egy olyan ügynevezett „belső diktálás” gyakorlatot említ;⁸⁸ eszerint a kézirat készítője a szöveget felolvasva, magában ismételve másolta; ez szintén elfogadható magyarázatot kínál az ilyen jellegű összefüggéstelen szövegezésre.

⁸⁷ ULP. 24, 27.

⁸⁸ AVENARIUS 2005:19.

9. kép. Vatikáni kézirat, 17, 3.

Fragmentum 17, 3

*Caduca cum suo onere fiunt: ideoque libertates et legata fideicommissa ab eo data, ex cuius persona hereditas caduca facta est, salva sunt: sed et legata et fideicommissa cum suo onere fiunt caduca.*⁸⁹

Caducummá (a vagyon) a terhével együtt válik, és ezért az adott szabadságok, hagyományok és hitbizományok sértetlenül maradnak arra a személyre nézve, aki miatt az örökség *caducummá* vált; azonban a hagyomány és a hitbizomány is saját terhével válik *caducummá*.

A jelenlegi fragmentumnál is a vatikáni kézirat jellegzetességeit kell kiemelnünk: érdekes módon az első *onere* helyett *onore* áll, ami a *honore* vulgáris ('h' betűtől megfosztott) alakja lehet, a második *onere* alaknál viszont érdekes módon már be tudta azonosítani az alakot, amelyet a másik h-hiba elkövetésével *honore*-ként oldott fel. Különös és kiemelendő, hogy annak ellenére, hogy ugyanazt a kifejezést használta kétszer egy mondaton belül a másoló, mégsem ismerte fel az azonosságot; illetve az is, hogy amennyiben az *onore* a *honore* alakkal azonosítható, akkor a h-hiba állatorvosi lovaként egy mondaton belül annak mindkét változatát elkövette: a hiányzó 'h' betűt és a feleslegesen használt 'h' betűt.

⁸⁹ ULP. 17, 3.

Következtetések

A fenti kiragadott példák is jól mutatják, hogy korántsem elegendő a töredékek fordításánál csupán egy kritikai véleményre hagyatkozni, sőt maga a kézirat sem mindig megbízható, ez nagyban megnehezíti egy koherens fordítás létrehozatalát.

Tanulmányunk célja volt, hogy választ találjunk arra, hogy az alternatív szövegváltozatok miként befolyásolják a jogi tartalmat, illetve mely változatok tűnnek a római joggal leginkább összeegyeztethetőnek. Ezekre a kérdésekre a fragmentumok elemzésekor igyekeztünk választ találni, amelyek jól illusztrálják, hogy miként nehezíti a forráselemzést és értelmezést, hogy a kézirat több pontján, – például a 22, 6 töredékben a *cibaria dat*, *cibariam dat* és a *cibariam mandat* változatoknál, illetve a 22, 26 töredékben az örökösnek nevezhető istenségeknél is – eltérő magyarázatokat enged meg a szöveg. A 28, 13 fragmentumban az *aut cum re datur – autem reddatur* változatok révén előtérbe kerül az az esetkör, amikor a római jogi szövegek értelmezéséhez jóval nagyobb segítséget nyújt a konkrét jogi intézmények ismerete, mint a filológiai, ortográfiai ismeretek. Ugyanakkor szintén nehézséget jelent, hogy a 22, 26 töredék esetében például az ókori istenségek beazonosításához a jogi szakszöveg értelmezése mellett még konkrét vallástörténeti mélyelemzésekre van szükség.

Továbbá úgy véljük, hogy a kéziratbeli klasszikus latintól eltérő szavak és kifejezések kapcsán célszerű lenne a művet egy átfogó vizsgálat alá venni annak érdekében, hogy azonosítani lehessen, melyek azok az eltérések, amelyek valós karoling kori másolási hibák, és melyek azok, amelyek vulgáris latinból adódó hangtani eltérések.

Tanulmányunk zárásaként szeretnénk hangsúlyozni a *Liber Singularis Regularum* jelentőségét, amely logikus felépítésével, világos, áttekinthető szerkezetével, gazdag személyi, dologi és öröklési jogi ismeretanyagával a római jog és az ókortudomány egyik alapvető forrását képezi.

RITA LENGYEL – DAVID KARACSONY

Autem reddatur vagy aut cum re datur?

The manuscripts of the *Liber Singularis Regularum* and the dilemmas caused by the different versions of the text

This paper focuses on the origins and textual variants of the *Liber Singularis Regularum*, which is wrongly attributed to Ulpian. This textbook on Roman law contains a mixture of legal texts on personal, family, property and inheritance law, thus considerably enriching the range of ancient sources.

The Vatican Apostolic Library preserves a codex dating from the second half of the ninth century, probably from the monastery of St. Gall in Switzerland, which contains the *Liber Singularis Regularum* attributed to Ulpian. The *editio princeps* is associated with Jean Du Tillet, and a number of editions and textual versions survive from the 16th century to the modern day.

In the present work, several fragments illustrate the consequences of textual divergence. Misreadings, copying errors and misspellings have simultaneously deteriorated the text, which makes it a challenge to avoid misinterpreting early editions. In our paper, we seek to answer the question of how alternative versions of the text affect the legal content and which versions seem to be compatible with Roman law.